

DUPKA GYÖRGY

AZ ELHURCOLÁS HETVENEDIK ÉVFORDULÓJÁNAK KÜSZÖBÉN

NÉPÍRTÁS AZOK KÖRÉBEN, AKIKNEK EGYETLEN BŰNÜK A SZÁRMAZÁSUK VOLT...

(A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYAROK ÉS NÉMETEK INTERNÁLÁSÁNAK ÜGYE
AZ OROSZ LEVÉLTÁRAKBAN: 1944–1955)

A Kárpát-medencei magyarok és németek 1944–1946 közötti deportálásának és internálásának problémakörével kapcsolatban az elmúlt 20–25 esztendőben hatalmas mennyiségű levéltári dokumentum került összegyűjtésre és publikálásra. Kárpátalja esetében elsősorban az ungvári Olekszij Korszun¹ történész által összeállított magyar, ukrán és orosz nyelven kiadott levéltári forrásgyűjteményekre, monográfiákra gondolok. A közelmúltban napvilágot látott közel 800 oldalas kiadvány² többek között tartalmazza azokat a perdöntő dokumentumokat is, amelyek meggyőző adatokkal, nevekkal alátámasztva igazolják az 1944 őszén és különösen 1945 elején a szovjet katonai hatóságok és megtorló egységek (NKVD³, SZMERS⁴, és más belügyi alakulatok) által elkövetett törvénytelenéseket. Ez a kötet az első olyan kísérlet, amelyben megpróbáltuk összegyűjteni és rendszerezni a legfőbb levéltári adatokat annak érdekében, hogy rávilágítsunk azokra a szovjet kormány és az állambiztonsági szervek, valamint a 4. Ukrán Front katonai parancsnoksága és a helyi kommunista párt közreműködésével véghezvitt deportálási folyamatokra, amelyeknek kárpátaljaiak tízezrei estek áldozatul. A kiadvány szerkesztésekor azokat az eddig nyilvánosságra még nem hozott személyes levéltári adatokat használtuk fel, amelyeket az Oroszországi Föderáció levéltáraiban őriztek meg. Számos dokumentumot, sokszor csak nagy nehézségek árán, a kárpátaljai biztonsági szolgálat és a belügyminisztérium archívumából, az állami levéltárból, illetve magángyűjtőktől sikerült beszerezni. A feltárt adatok alapján nyomon követhetők a háború utáni időszak lesújtó kárpátaljai eseményei. A kötet összeállításá-

ban Alekszej Korszun mellett tevékenyen részt vett e sorok írója, továbbá Fuchs Andrea, az ungvári német kör képviselője és Kizman Zoltán, a Kárpátaljai Németek Wiedergeburt (Újjászületés) Szövetségének elnöke is.

I.

A Sztálin⁵ nevével fémjelzett párt-diktatúra és katonai büntető, megtorló gépezet legfőbb hadurai, pártvezérei a **magyarok és németek mozgósításának, légerekbe irányításának első főpróbáját Kárpátalján tartották meg**, miután a korábban Magyarországhoz tartozó négy megyényi területet (Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros megye) 1944 október végén elfoglalták. Az orosz, ukrán és ruszin kommunisták indítványozására Ivan Turjanica,⁶ az NKVD-hez kötődő ügynök és kárpátaljai pártvezér által aláírt dekrétuma alapján⁷ a „hadtápterületnek számító Kárpátalja teljes megtisztításáról” és „a kárpátaljai nép bizalmát nem élvező személyek ideiglenes izolálásáról”⁸ a kollektív bűnösség elve alapján születtek meg a végrehajtói döntések, határozatok, rendelkezések, amelyek Kárpátalja Csehszlovákiából való végleges kiszakadását és a meghódított terület szovjetizálását segítették elő.

Az említett dokumentumok közül kiemelkedik a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa 0036. sz. hírhedt rendelete, amelynek aláírói Petrov⁹ hadseregtagornok, valamint a front katonai tanácsának tagjai: Mehlisz¹⁰ vezérezredes, Novikov¹¹ vezérőrnagy és Kariofilli¹² tüzérségi altábornagy voltak. A kilenc pontból álló dokumentum a legfelső katonai hadvezetés által jóváhagyott „kollektív bűnösség és büntetés elvének” kárpátaljai alkalmazását írta elő: „*Számtalan településen katonaköteles magyar és német nemzetiségű személyek élnek, akiket csakúgy, mint az ellenség katonáit is, le kell tartóztatni és fogolytáborba küldeni!*”¹³ A rendelet pontosította a végrehajtás időpontjait és a behívandók korhatárát, felhívta a katonai akció vezetőinek figyelmét: 1944. november 14–16-a között a városok és nagyobb települések katonai parancsnokai többek között vegyék nyilvántartásba mindazon, 18–50 év közötti német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket (azaz polgári személyeket), akik semmilyen hadseregben nem szolgáltak. November 18-án, köztük a hadköteleseket menetszlopokban a hadifogyók számára létesített gyűjtőlágerekbe kísérik.

A kiadott 0036. sz. rendelethez mellékeltek „A városparancsnokság 2. számú parancsát”, szintén 1944. november 13-i keltezéssel¹⁴. A parancsot magyar nyelvre is lefordították és az ungvári Miravcsik-féle nyomdában - Kruglyakov¹⁵ ezredes, Ungvár városparancsnoka utasítására - több száz példányban kinyomtatták, illetve 1944. november 13-át követően a „vá-

rospancsnokság 2. számú parancsát” a magyar és németlakta településeken is kifüggesztették. A helyhatósági vezetők a városparancsnokokkal közreműködve agyalták ki a „háromnapos munkára”, illetve hidak, utak javítására mozgósító mesét, amit kidoboltattak a kisbírókkal is, azzal a kiegészítéssel, hogy az érintettek „három napra elegendő élelmet vigyenek magukkal.” Néhány tekintélyt élvező, szovjet tiszti egyenruhába öltözött magyar agitátor, köztük Uszta Gyula¹⁶ partizánvezér és Illés Béla¹⁷ író, őrnagy még biztatta is az embereket. Egyes településeken ünnepélyes külsőségek között, dobszóval, papok és hatósági személyek áldásával búcsúztatták a „háromnapos munkára” indulókat.

A magyarok és németek begyűjtésére vonatkozó részletes utasításoknak szintén a nyomára bukkantunk. Ezek közül említésre méltó az 1944. december 17-én kelt hadijelentés (Iktatószám: № 00327).¹⁸ Ezt Fagyjejev¹⁹ vezérőrnagy és Boszjij²⁰ ezredes, törzspancsnok küldte Petrov hadseregtábornoknak. Tudósításában Fagyjejev vezérőrnagy többek közt ezt írta: „A *Front Katonai Tanácsa* 1944. november 13-i 0036. sz. határozatát végrehajtva, a hadtápterületet fedező NKVD-csapatok Kárpát-Ukrajna területén elkülönítették az ellenség ott megtelepedett tisztjeit és sorkatonáit, a német és magyar hadköteles személyeket, a magyar csendőrség és rendőrség csendőreit, a rendőrség tisztviselőit, és hadifogoly-gyűjtőhelyekre irányították őket...”

Ez a hadijelentés azzal zárult, hogy Kárpát-Ukrajna területén: „Folyó év december 13-án és 14-én az NKVD-osztagok Szolyva, Munkács, Ilosva, Nagyszőlős, Huszt és Rahó körzetében akciót hajtottak végre a 18 és 50 év közötti németek (férfiak) elkülönítésére. Az akció eredményeként 292 személyt különítettek el és irányítottak hadifogoly-gyűjtőhelyekre.

Folyó év november 18-tól december 16-ig a hadtápterületet fedező NKVD-osztagok összesen 22 951 főt tartóztattak le és irányítottak hadifogoly-gyűjtőhelyekre, köztük: 14 202 katonát, tiszthelyettest és tisztet, 8 564 német és magyar nemzetiségű hadkötelest, 185 csendőrt és rendőrt.” Jelezték azt is, hogy „A hadtápterület megtisztítására indított akció folytatódik”.

Az idézett NKVD-jelentések elhallgatják az útközben, a táborokban elhunytak számát, a túlélőktől azonban tudjuk, hogy a menetoszlopokból végkimerüléstől lemaradt, ájultan összeesett foglyokat az őrkíséret helyben kivégezte. Pótlásukra gyakran a bámészködőket rángatták be a sorokba. Ilyen kegyetlen eljárás következtében kerültek a transzportokba és gyűjtőtáborokba szlovákok, románok, lengyelek, ruszinok, ukránok, zsidók és más nemzetiségűek, valamint papok és kommunisták.²¹ Szintén a túlélők naplójából, visszaemléke-

zéseiből, lejegyzett emlékfoszlányaiból tudjuk, hogy a deportálás, internálás szervezőinek és végrehajtóinak szadizmusa olykor a fasisztákéin is túltett.²²

A magyar lakossághoz való hozzáállással kapcsolatban érdemes idézni a 4. Ukrán Front politikai csoportfőnöke, Pronyin²³ altábornagy voltaképpen 1945. július 10-én a Kreml vezetőihez intézett kényszerű beismerését: „A politikai helyzet ebben az időben (a Kárpátalja Ukrajnával való újraegyesítéséről szóló kiáltvány aláírása után) jelentősen súlyosbodott. A kongresszusig még a magyarok is, ha nem is örömmel, de mindenesetre nem ellenségesen fogadták a Vörös Hadsereg Kárpát-Ukrajnába való bevonulását. Most pedig, miután az állambiztonsági szervek elkülönítettek közel 30 ezer magyar katonaköteles személyt, a magyar lakosság nagyobb része és a magyarbarát ukránok egy része is így, vagy úgy elégedetlenségének adott hangot, és negatívan kezdett viszonyulni az oroszokhoz. Ez elsősorban a Kiáltvány elleni agitációban jutott kifejezésre.”²⁴ Mint ismeretes, mindez jóval Kárpátalja szovjet területté válása előtt történt. A 0036. sz. rendelet végrehajtásának tapasztalataiból levonható az a tanulság, miszerint a hadigépezet felkészületlensége és emberi mulasztások miatt a szovjet gyűjtőlágerben, munkatáborban éh- és fagyhalál, illetve járványos betegségek következtében az elhurcolt 40–50 ezer, túlnyomórészt magyar, kisebb részben német férfi közül 13–16 ezer halt meg. Mindez kimeríti a népirtás fogalmát, mivel ezek egyetlen bűne a származásuk volt. Összehasonlításként a második világháború frontjain négyszer kevesebb Kárpátaljáról származó személy esett el: a veszteséglisták szerint 3100–3500-an haltak hősi halált. Ez a képlet a Kárpát-medence valamennyi magyar és német közösségére vonatkozatható.²⁵

II.

Az újabb, csakis a németekre vonatkozó akcióval kapcsolatban a mai orosz levéltárak vaskos kötetre való iratokat tárolnak. Ezek közül több dokumentum alátámasztja, hogy a kárpátaljai németek/svábok körében is népirtás folyt. Még 1941-ben 13 244 kárpátaljai lakos vallotta magát németnek. A második világháború után 1946-ban ez a szám 2 398 főre apadt – 10 846 német lakos tűnt el. Egy részük (1 920 fő) feltehetően már 1944 őszén elköltözött, illetve a német családok jelentős része szlovák, ukrán vagy ruszin nemzetiségűnek vallotta magát, hogy így kerülje el a sztálini megtorlásokat.

Első csapás. Osztottak a magyar férfiak sorsában – megtizedelte őket a 0036. sz. rendelet 1944. november 18. – december 4. közti katonai végrehajtása.

A második csapás azután következett be, hogy a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa által kiadott (a moszkvai felettesek utasítását jóval megelőző) rendelet-tervezete²⁶ (Szigorúan titkos, №, 1944. november 24.) szó szerint „csoportos kém-tevékenységgel” vádolta meg a kárpátaljai németeket (férfiakat és nőket), akiket mint a szovjet hadsereg ellenségeit 16-tól 50 éves korig 1944. november 24-től a szolyvai gyűjtőtáborba kell irányítani. Ezzel kapcsolatosan tucatnyi utasítással látták el a frontparancsnoksághoz tartozó központi egységeket. Megparancsolták Kacnelson²⁷ vezérezredesnek és Fagyjev vezérezredesnek, hogy Rahó, Huszt, Beregszász, Munkács, Ungvár városokban gyűjtőhelyeket szervezzenek, valamint 40 szállító járművet és üzemanyagot biztosítsanak a német férfiak és nők elszállításához. A rendeletet Petrov hadseregtábornok, Mehlsiz vezérezredes és Korzsenyevics altábornok, törzsfőnök írta alá.

Zakarpatszka Ukrajina Néptanácsának a moszkvai levéltárból előkerült 1944. november 24-én megfogalmazott határozat-tervezete is a németek Kárpátaljáról történő száműzetéséről, illetve teljes vagyonek Kobzásáról rendelkezik. Mivel a Néptanács csak november 26-án jött létre, ez a dokumentum is meggyőzően bizonyítja, hogy Kárpátalján a „történelem-átalakító forgatókönyvet” a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának politikai főtisztjei álnok módon már előre megírták, s annak végrehajtását kárpátaljai ügynökeikre is rákényszerítették.

A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának túlbuzgóságára vall az a tény is, hogy az SZSZKSZ Állami Védelmi Bizottsága 1944. december 16-án kelt, 7161. sz., Sztálin által aláírt rendelet végrehajtását²⁸ – amely a Romániában, Bulgáriában, Jugoszláviában és Magyarországon élő munkaképes németek begyűjtését irányozta elő –, 24 nappal előbb kezdték el, illetve szervezték meg annak „főpróba-szerű” végrehajtását. Ezzel kapcsolatosan később, a 7161. sz. Sztálin-rendelethez hivatkozva, Petrov tábornok, Mehlsiz vezérezredes, Korovjakov tábornok, helyettes törzsfőnök és Usztyinov gárdaőrnagy titkár aláírásával december 21-én visszamenőleg is, megerősítő tartalmú köriratot²⁹ (№ 00520) adott ki egységeinek, amelyek az NKVD vezérletével már november második felétől a 17–45 évkorú (korábban kiadott dokumentumban még a 16–50 évkor van feltüntetve!) munkaképes németek internálásának megszervezésével, begyűjtésükkel, továbbszállításukkal foglalkoztak. A kárpátaljai pótlólagos mobilizáció végrehajtásával ezúttal is Fagyjev vezérőrnagyot, az NKVD-csapatok parancsnokát bízták meg.

Fagyjev december 5-i, Apolonov³⁰ vezérezredesnek és belügyi népbiztos helyettesének küldött jelentésében³¹ (Szigorúan bizalmas, № 10/00514.) már 4 305 főben jelölte meg a 93 kárpátaljai településen élő német lakos-

ság számát; ebből 1 876 fő volt 16-50 év közötti, akik a kihirdetett mozgósítás alá estek. A jelentéshez fűzött megjegyzés szerint Kelet-Szlovákia felszabadított falvaiban nem találtak németeket, a 4. Ukrán Front által elfoglalt Magyarország településein pedig azért késlekedik a németek számbavétele, mert ebben a térségben még harcok folynak. Az elfoglalt területeken nagy erővel folytatták a németek felkutatását.

A kárpátaljai németek internálásának elősegítésében leginkább Ivan Turjanica ungvári pártvezér és „bábállam”-vezető jeleskedett, aki szorosan együttműködött a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsával. A Zakarpatszka Ukrajina Néptanácsának elnökeként szignált köriratban³² (1944. december 22.) a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának rendelkezésére hivatkozva felszólította a körzeti és helyi népbizottságok vezetőit, hogy a szovjet katonai hatóságok oldalán, aktívan vegyenek részt a 17–45 évkorú német férfiak és a 18–30 évkorú nők részleges mozgósításának megszervezésében. A hozzátartozó nélkül maradt internáltak vagyonát könyörtelenül elkobozták és a rászorulóknak adták. (Ez a határozat kísértetiesen emlékeztet a fentebb említett moszkvai levéltárból előkerült a Zakarpatszka Ukrajina Néptanácsának 1944. november 24-én megfogalmazott határozat-tervezetére).

A katonai tanács¹ 00520. rendeletének végrehajtásával kapcsolatban 1945. január 9-én Fagyjev vezérőrnagy és Boszij ezredes törzsparancsnok összefoglaló jelentést³³ küldött (ehhez körzetekre bontott, a nemekről számszerű kimutatást is csatoltak) Petrov hadsereg-tábornoknak és Mehlisz vezérezredesnek, hogy 1944. december 21-27. között a regisztrált 301 főből 215 németet (ebből 166 nő) internáltak, akiket január 7-én a volóci vasútállomásról az ukrajnai Donyec-medence szénbányász településeire irányítottak. A 86 bujkáló német felkutatását tovább folytatják.

A harmadik csapás főként a németeket, magyarokat és más nemzetiségű képviselőit érintette. Az SZSZKSZ NKVD № 0016., 1945. január 11-én kelt rendeletének értelmében, 1945 januárja-februárja során Kárpátalján, a vele határos szlovákiai, magyarországi és lengyelországi területeken elkezdődött a következő hadművelet, amely során tömegesen tartóztatták le azokat a területi és kerületi vezető struktúrák egykori munkatársait, akik a csehszlovák, a „volosini” és a magyar rendszer idején tevékenykedtek (az iparvállalatok, kiadók és bankok igazgatóit, az újságok szerkesztőit, a közjegyzőségek és bíróságok munkatársait, párt- és társadalmi szervezetek egyes vezetőit, illetve aktivistáit), akiket nacionalista és szovjetellenes tevékenységgel gyanúsítottak. Természetesen ezen letartóztatottak túlnyomó többsége is magyar és német nem-

zetiségű volt. Berija belügyminiszter a szigorúan titkos akció Kárpát-medencei levezenylését Fagyjejev vezérőrnagyra, a 4. Ukrán Front hadtápterületét fedező NKVD-csapatok parancsnokára bízta. A bizalmas feladat végrehajtására Fagyjejev vezérőrnagyot az NKVD-csapatok kötelékéből a letartóztatások, deportálások és más megtorlások terén nagy tapasztalatot szerzett 92. Kárpáti Határőrezredet jelölte ki. A bevetés előtt Bljumin alezredes, Szmimov törzsfőnök Fagyjejev vezérőrnagynak küldött titkos jelentésükben³⁴ (Iktatószáma: № 002048, 1945. január 11.) közlik, hogy az SZSZKSZ NKVD № 0016. sz. rendelettel az ezred tisztjei, szakaszvezetői és közlegényei alaposan megismerkedtek, a direktívák végrehajtásáról a parancsnokság előtt szigorlatot tettek, a kitűzött feladatokat maradéktalanul végrehajtják.

A levéltári anyagok között találtunk olyan katonai jelentéseket is, amelyekből nyomon követhető a letartóztatott magyar, német tisztviselők folyamatos elhurcolása a Szovjetunió hátszágába. Például Mocsalov őrnagy, az NKVD hadifoglyokkal és internáltakkal foglalkozó osztályvezetőjének feljegyzése³⁵ szerint 1945. február 17-én a Lviv megyei Szambor állomásról elindult a 47429. számú szerelvény, amely az átvett 2 183 foglyból 2 159 letartóztatottat (24 fő az átadás alatt halt meg) szállított a Donyeck megyei Mandrikino állomásra. Egy másik Mocsalov-feljegyzés szerint³⁶ február 28-án újabb 1 000 letartóztatott érkezett a szambori lágerbe, akiket öt nap múlva a Donyeck-medencei Jenakijevóba szállítottak tovább. Arról is hírt kapunk, hogy a SZMERS katonai elhárítás osztályára 412 letartóztatottat kísértek, feltehetően kivégezték, illetve hosszú időtartamú szabadságvesztésre ítélték őket, további sorsuk ismeretlen.

1945. április 18-án Berija belügyminiszter a № 0016. rendelet NKVD-végrehajtásával kapcsolatban kiegészítő parancsot³⁷ (Szigorúan titkos, № 00315.) írt alá a pótlólagos „csekista-akciók” véghezviteléről. A nyolc pontba foglalt kiegészítő parancs elrendelte valamennyi olyan német és más nemzetiségű személy letartóztatását, akik a szovjet hadsereg által elfoglalt országokban a fasiszta katonai adminisztráció törvényhozásában, a hadseregben, a törvények végrehajtásában, német civilszervezetekben, pártokban, közéletben stb. vezető és aktív szerepet vállaltak. Az NKVD-egységek parancsnokait többek között arra utasította, hogy a letartóztatott személyek részére az elfoglalt területeken és a hátszágban külön előzetes politikai „filtrációs” (szűrő) internálók táborokat, börtönöket kell kialakítani, a 60 éven felüli, terhelő adatoktól, vádaktól mentes személyeket a vizsgálati fogság alól fel kell menteni, a munkaképeseket a szovjet ipari zónák lágereibe kell kísérni. A terror- és diverziós cselekményekben résztvevőket az 1945. február 6-án kiadott № 0061. sz. NKVD-rendelet szerint helyben kell likvidálni.

Három és fél hónappal később Berija a két rendelet együttes végrehajtásáról Sztálinnak, Molotovnak, a Központi Bizottság tagjainak és a szovjet Állami Védelmi Bizottsága első számú vezetőinek különlegesen bizalmas jelentést tett (Iktatószáma: № 438/b, 1945. április 17.), amelyben többek között kiemeli, hogy az NKVD-csapatok az elfoglalt területeken lebonyolított tisztogatási, fogolygyűjtő akció során, 1945 január - április 15. között 215 540 ellenséges elemet, illetve civilt tartóztattak le. Ebből német 138 200, lengyel 38 660, magyar 3 200, szlovák 1 130, olasz 390, a Szovjetunió állampolgára (orosz, ukrán, belorusz, litván, lett, kazah és mások, akiket hazaárulással, a német katonai hatósággal való együttműködéssel vádolnak) 27 880. A 215 540 fogolyból 148 540 főt lágerbe irányítottak, 62 000 fő a front mögötti gyűjtőtáborokban, börtönökben további vizsgálati fogságban van, 5 000 fő az akció alatt és a lágerbe szállítás közben meghalt. A jelentésből az is kikövetkeztethető, hogy a terror- és diverziós cselekményekben résztvevők száma 8 470 fő, akiket a korábbi utasítás szerint likvidáltak. Megdöbbenő az az adat is, hogy 215 540 fogoly fele 60 éven felüli, illetve rokkant, legyengült és munkára alkalmatlan.³⁸ További sorsuk ismeretlen.

Ebben az időszakban az elfoglalt területeken, illetve országokban tucatjával állították fel a rögtönítélő vérbíróságokat, katonai törvényszékeket. A 4. Ukrán Front által ellenőrzött térségben az egyik legtöbb halálos ítéletet a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának 1944. december 18-án kelt dekrétuma alapján az Ungváron létrejött, a „nép ellenségeivel leszámoló” Rendkívüli Bíróság kollégiuma hozta meg.³⁹ Ennek elnöki tisztét Vaszil Ruszin⁴⁰, a 26 éves volt partizán, NKVD-ügynök töltötte be, aki nem rendelkezett semmiféle jogi végzettséggel. A bábálla legfőbb ügyészévé a ruszofil Ivan Andraskót⁴¹ nevezték ki. Az NKVD irányításával a Rendkívüli Bíróság 1944–1945-ben védelem nélkül hozott önkényes ítéleteket, büntetesként joguk volt 10 évig terjedő fegyházat vagy vagyonekobzással járó főbelövést kiszabni. 1945 januárjában meghozta az első halálos ítéleteket a helyi szovjet haderő katonai bírósága is. A magyar, német, ruszin, ukrán, lengyel, szlovák értelmiséghez tartozó áldozatokat Ungváron, a KGB pincéjében és Perecseny határában végezték ki. Az eddigi feltárások szerint a több mint 300 kivégzett személyből sikerült közel 50 magyar állampolgár nevét azonosítani, akiket a kivégzés után, az éj leple alatt, az ungvári Kapos úti temetőben, jeltelen sírokban hantoltak el. A bíróság által kényszermunkára elítéltek közül sokan nem tértek haza. Ezek közé tartozott a 10 évre elítélt Steiner Ferenc (Ungvár, 1912 – 1948. július 17.), az Ungvári Német Kör vezetője, aki a karagandai lágerben halt meg.⁴² A német közösség

koncepció perben halálra ítélt és kivégzett képviselői: Kij Eduárd (Munkács, 1921–1945.11. 16.) gazdálkodó, Tovbis Augusztin (Dubí, 1884–1945.12.18.) erdész, Franc József (Jablunyiv/Beregnagyalmás, 1908–1945.01.09.) gazdálkodó, Snelczer József (Szolyva, 1926–1945.06.01.) munkás, Stefanszki Sándor (Munkács, 1909–1945.07. 24.) kőműves stb. A bolsevista birodalomban folyó kivégzéseket a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa 1947. május 26-án kiadott rendeletében törölte el. A legszigorúbb büntetést 25 évben határozták meg, a kiszabott büntetést a javító-munkatáborokban kellett letölteni. Sok elítélt halálát az itt bevezetett szigorú rezsim okozta. A politikai elítélteket csak 1990–1992 között rehabilitálták.

A negyedik csapás, a kárpátaljai német családok végleges kitelepítését (szpeccereszelenci) irányozta elő. A sztálini adminisztráció az NKVD-n belül már 1945. január 8-án intézményesítette a szovjetrendszer potenciális ellenfeleinek ítélt és deportált kis népek, egész családok, egyének részére a hatóságilag kijelölt és helyhez kötött kitelepítését (szpeccereszelenyjje), társadalmilag hasznos munkára való kényszerítését.⁴³ Ezzel párhuzamosan, ugyanezen a napon létrehozta a kitelepítettek ügyeivel foglalkozó csekista-szpeckomendaturát (NKVD-parancsnokságot) is.⁴⁴ Ezeket a büntető intézményeket szigorúan elkülönítették a II. világháború előtt létrehozott kuláklágerektől és kényszermunka-településektől.

1945-ben Ivan Turjanica, Kárpát-Ukrajna Néptanácsának elnöke aktívan és buzgón közreműködött a Szovjetunió Belügyminisztériuma 1946. január 15-én kiadott № 1034. rendeletének végrehajtásában is, amely többek között a kárpátaljai német nemzetiségű lakosok tömeges kitelepítését irányozta elő. A rendelet többek között azokra terjedt ki, akik „*a német–magyar megszállás idején leginkább kompromittáltak magukat, többek között: a német nacionalista szervezet, a Volksbund tagjai és támogatói, az SS-tagok családtagjai, akik a visszavonuló német csapatokkal együtt Németországba menekültek, majd visszatértek otthonukba.*” Hasonló határozatokat adott ki a Turjanica vezette néptanács is. Ezek közül való a № 3233. és a № 3234. 1945. augusztus 4-i keltezésű. Az előbbi megállapítja: „*... el kell végezni a német és azon személyek kitelepítését, akik a német–magyar haderővel menekültek el, majd pedig visszatértek Kárpát-Ukrajna területére.*”⁴⁵

A másik a magyarokra vonatkozik: „*Ami Kárpát-Ukrajna területének a magyar megszállóktól való megtisztítását illeti, figyelembe véve a nép érdekeit és akaratát, elrendeli azon magyarok kitelepítését, akik Kárpát-Ukrajna ellenség általi megszállásakor érkeztek a területre.*”⁴⁶

Mindkét rendeletet a helyi belügyi főosztálynak és a körzeti népbizottságoknak NKVD-irányítással kellett végrehajtaniuk 1945 augusztusa folyamán.

Említésre méltó a Berija⁴⁷ belügyi népbiztos „Különleges dossziéjából” *A németeknek és más szovjetellenes elemeknek Kárpátalja területéről a Tyumenyi területre való áttelepítése célszerűségéről* című feljegyzés. Az 1946. március 30-án Sztálinnak küldött jelentés arról tanúskodik, hogy a kárpátaljai németek részleges deportálását állami szintű feladatként kezelték. Kárpát-Ukrajna Néptanácsának hathatós támogatásával az NKVD 2 670 kárpátaljai németet családotul, erőszakkal telepített át a szibériai Tyumenyi területre. A Volksbund aktív vezetőit és támogatóit, valamint az SS-tagokat a SZMERS kémelhárítói kivégeztették.

A Kárpátaljai Német Szövetség elnöke, Kizman Zoltán közlése szerint⁴⁸ összesen több mint 3 000 németet deportáltak Szibériába és Kazahsztánba. Őket a tyumenyi területi Dubrovka, Poljanova, Lorba, Uszty-Irtis, Berjozova, Lugova, Szamarova és más falvakba telepítették, ahol embertelen körülmények közepette dolgoztak és közülük sokan elpusztultak.

A Szovjetunió Legfelső Tanácsa 1949. november 28-i határozatának értelmében „*a német, kalmük, ingus, csecsen, finn, litván és más nemzeti-ségűek örökös száműzetésben kell, hogy részesüljenek, lakhelyüket nem hagyhatják el, a törvényszegőket 20 évi kényszermunkára ítélik*”.

Ezt a határozatot 1955. december 13-án visszavonták, a németek hazatérését azonban nem engedélyezték. 1974-ben végül megadták nekik a visszatérési és letelepedési hivatalos engedélyt. A továbbiakban is társadalmi bizalmatlanság övezte őket. A németek csak szűk családi körben beszélhettek anyanyelvükön.

Az erősödő németellenes propaganda hatására egyre többen választották az emigrációt. Az 1970–1990 közötti években több száz kárpátaljai német települt át Ausztriába és Kelet-Németországba.

III.

Kárpátalján a magyar és német civil lakosság internálása kapcsán szerzett tapasztalatokat figyelembe véve Berija az SZSZKSZ Belügyi Népbizottság nevében 1944. november 24-én Sztálinnak, a szovjet Állami Védelmi Bizottság elnökéhez címzett tömör (Iktatószáma: № 1262/b) jelentésében⁴⁹ beszámol a **2., 3., 4. sz. ukrán frontcsapatok által megszállt európai országok - Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Csehszlovákia és Magyarország - német nemzetiségű, munkaképes állampolgárainak nyilvántartásba vételéről és „malenykij robotra” hurcolásának előkészületeiről.** Informá-

ciót kapunk az NKVD központi parancsnoksága által kijelölt, műveleti tisztekből álló 3 csoport szervezőmunkájáról is. Számításaik szerint tíznapos határidő alatt fejezték be a németek előzetes nyilvántartásba vételét. A dokumentum megnevezte a műveleti feladatok felelős megbízottjait, köztük Apollonovot, a belügyi népbiztos helyettesét és Gorbatyjukot⁵⁰, az NKVD-csapatok központi főigazgatóságának parancsnokát, akik a közreműködő három front katonai tanácsát operatív csoportjukkal is felkeresték. Minden intézkedésükről informálták feletteseiket.

Fentebb már említettük, hogy a 4. Ukrán Front túlbuzgó parancsnokai (Petrov hadsereg tábornok, Mehlisz vezérezredes, Korzsenyevics altábornagy, törzsfőnök) 1944. november 24-én saját hatáskörükben már összeállítottak egy rendelet-tervezetet⁵¹, amelyben az ellenőrzésük alatt lévő területen kezdeményezték volna a 16–50 év közötti német személyek speciális táborba történő begyűjtését. Azonban a központi katonai vezetés a rendelet-tervezet hivatalos és teljes végrehajtását egy időre felfüggesztette, viszont a német lakosságról az NKVD-adatgyűjtést támogatta, így december 1-re a 2375 fő kárpátaljai németről a teljes statisztikai felmérés⁵² elkészült, amelynek alapján december 10-én 297 fő, december 13–14 között 292 fő 18–50 évkorú német férfi pótlólagos begyűjtését egy 750 fős különítmény végre is hajtotta.⁵³

1944. december 16-án Berija (№ 1360/b iktató szám alatt) benyújtotta Sztálinnak a Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Csehszlovákia, Magyarország felszabadított területére beütemezett, a munkaképes német férfiak (17–45 év közöttiek) és nők (18–30 év közöttiek) internálását szabályozó rendelet-tervezetét⁵⁴, amelynek végleges jóváhagyása megtörtént. Sztálin ezen a napon aláírta a Szovjet Állami Védelmi Bizottság (ÁVB/ГКО Государственный Комитет Обороны) 7161. számú, 1944. december 16-án kelt (Iktatószáma: № 1630), 5 pontból álló rendeletét, amelynek Csehszlovákiára vonatkozó parancs-kivonatát⁵⁵ december 17-én azonnali végrehajtásra megkapta valamennyi ukrán front csapatparancsnoka, köztük a 4. Ukrán Front parancsnoka, Petrov hadsereg tábornok is. Idézzük a Sztálin által aláírt rendelet teljes szövegét:

*„Moszkva, 1944.12.17. №23791., №23792. 4 Ukrán Front,
Petrov elvtársnak*

*Tájékoztatom az 1., 2., 3., 4. és 5. pontok az ÁVB №-7161 sz.
1944.12.16-án kiadott rendelete.*

1. A Szovjetunióba történő munkára irányítás céljából mozgósítani és internálni kell Csehszlovákia Vörös Hadsereg által felszabadított területén tar-

tózkodó valamennyi munkaképes német – a 17 és 45 év közötti férfiakat és a 18 és 30 év közötti nőket.

Le kell szögezni, hogy a mozgósítás mind a német és magyar állampolgárságú, mind pedig a román, jugoszláv, bolgár és csehszlovák állampolgárságú németekre vonatkozik.

2. A mozgósítás irányítását a Szovjetunió Belügyi Népbiztossága (Berija elvtárs) végezze. A Szovjetunió Belügyi Népbiztosságát kell megbízni a gyűjtőhelyek megszervezésével, az internáltak fogadásával, a szerelvények összeállításával és indításával, valamint útközben történő őrzésével.

Az internált németek gyűjtőhelyekre érkezésének üteme szerint kell a Szovjetunióba indítani a szerelvényeket.

3. Kötelezendő Malinovszkij és Vinogradov elvtárs - Románia, Tolbuhin és Birjuzov elvtárs - Bulgária és Jugoszlávia vonatkozásában:

A) az adott ország kormányzati szervein keresztül hajtsák végre az első pontban említett németek mozgósítását és internálását;

B) a szovjet Belügyi Népbiztosság megbízottjaival, Apollonov és Gorbatyjuk elvtárral közösen biztosítsák, hogy az illetékes katonai és polgári hatóságok megtegyék a szükséges intézkedéseket az érintett németek gyűjtőhelyeken való megjelenése érdekében.

Utasítani kell Malinovszkij és Tolbuhin elvtársat Magyarországon, Petrov elvtársat Csehszlovákiában, hogy a városparancsnokokon keresztül a határozat első pontjának megfelelően kihirdessék a frontparancsnokság nevében a németek internálása érdekében szükséges rendelkezéseket, valamint a szovjet Belügyi Népbiztosság megbízottaival, Apollonov és Gorbatyjuk elvtárral közösen biztosítsák a mobilizálendő németek gyűjtőhelyeken történő megjelenése érdekében szükséges intézkedések megtételét.

4. Engedélyezni kell az elszállítandó németek számára, hogy magukkal vihessenek meleg ruházatot, tartalék fehérneműt, ágyneműt, edényeket személyes használatra és élelmiszert, összesen 200 kg súlyig fejenként.

5. Meg kell bízni Hruľjovot, a Vörös Hadsereg hátországparancsnokát és Kovaljev elvtársat a Vörös Hadsereg központi szállítmányozási főhivatalának parancsnokát, hogy biztosítson vasúti szerelvényeket és járműveket a mozgósított németek és internáltak elszállításához.

№ - 1630

J. Sztálin, az ÁVB elnöke

A romániai, bulgáriai, jugoszláviai, magyarországi, csehszlovákiai németek mozgósításának és internálásának menetéről, a Szovjetunióba történő szállításáról az NKVD magas rangú vezetői – Appolonov vezérezredes, Gorbatyjuk vezérőrnagy és Szladkjevics altábornagy – kétnaponta jelentést küldtek Berijának. Az ellenőrzést nem bízták rá sem a frontparancsnokra, sem a front katonai tanácsára, ők hárman a helyszíneken igen alaposan ellenőrizték az akció menetét. Nevükhöz fűződik a december 22-én a 2. és a 3. Ukrán Front Katonai Tanácsával közösen ÁVB december 16-ai határozatának megfelelően a hírhedtté vált 0060-as számú végrehajtási parancs meghozatala is.

Malinovszkij⁵⁶ marsall, a 2. Ukrán Front csapatparancsnoka az állambiztonsági bizottság már említett 1944. december 16-i 7161. sz. határozata alapján rendeletet adott ki, amelyben többek közt ez áll: „...1944. december 25-től 1945. január 10-ig szovjetunióbeli munkára mozgósítsák és internálják a Magyarország és Erdély területén élő 17–45 év közötti munkaképes német férfiakat és a 18–30 év közötti munkaképes német nőket.”

Az állambiztonsági bizottság határozatának teljesítése eredményeként tüntették fel, hogy az 1. Ukrán Front hadművelleti területéről 1945. március 20-ig körülbelül 40 000 németet hurcoltak el a Szovjetunióba.

Az 1. Belorusz Front katonai tanácsát szintén ehhez hasonló feladatok foglalkoztatták: „A terrorakciók elhárítása céljából az állambiztonsági bizottság 7467. számú, 1945. február 3-i határozata arra kötelezte Zsukov marsallt, hogy Szerovval, az NKVD megbízottjával tegyen határozott intézkedéseket. Kíméletlenül bánjanak el azokkal a személyekkel, akiket terrorakciók elkövetésekor kapnak rajta. Mozgósítani kell a fizikai munkára alkalmas 17–50 év közötti németeket, 750–1200 fős osztagokban munkára kell küldeni őket a Szovjetunióba.”

Az SZSZKSZ Állami Védelmi Bizottsága még 1944. december 29-én további rendeletet⁵⁷ adott ki „az internált németek munkára történő felhasználásáról.” A december 16-án elfogadott № 1630. sz. dokumentum újabb 9 ponttal bővült az internált-munkaerő felhasználását szabályozta a szovjet népgazdaságban. A nehéziparért felelős népbizottságok részére előírnyozták, hogy a szénbányászatban 80 000, a vaskohászatban 40 000, a színesfém-kohászatban 20 000 főt alkalmaznak. Az első szakaszban, tehát 140 ezer internált németet „rabszolgamunkára” a következő területekre szállítják: a Sztálin megyében 56 000, a Vorosilovgrádiban 22 500, a Rosztoviban 8500, a Csernyigoviban 2500, a Szumiban 1000, a Harkoviban 1500, a Zaporozszkiban 2000, a Sztálingrádiban 1000, a Cseljabinszkiben 2000, a Szverdlovszkiban 5000, a Cskalovszkiban 2000, a Leningrádiban 2000, Tadzsikisztánban 1000, Üzbe-

gisztánban 1000, az Észak-Oszét Autonóm területen 2000, Kazahsztánban 2000 főt a helyben kialakított munkaszázadokba (rabocsije batalioni) sorolnak. A Sztálin kézjegyével ellátott rendelkezést operatíván jutatták el a végrehajtó apparátusnak. Az internáltak fogadását, elhelyezését, munkatábor és a munkaterület, továbbá az őrző-egységek megszervezését és más tennivalók elvégzését 1945. január 15-ig be kellett fejezni. Ehhez a dokumentumhoz mellékletet⁵⁸ is csatoltak, amely 13 pontban részletezi a szóban forgó utasítást. Többek között az internált németeket 1000 fős munkás zászlóaljakra (batalionokba) osztották, amelyek 3–5 századból álltak. A hadügyi népbiztosság feladata volt a parancsnokság felállítására, a felszerelés biztosítása, a tisztek személyi összetételének kialakítása stb. A munkás zászlóalj törzsfőnökségének szolgálati feladatait az NKVD határozta meg. Az internált németeket szögesdrót-kerítéssel körbevett barakkokban, illetve egyéb építményekben helyezték el, a nők és a férfiak egy táboron belül együtt lehettek, de külön helységben szállásolták el őket. A táborlakókat katonai kíséret nélkül a munkáltató cég által megbízott vezető irányításával jutottak el a munkahelyre és vissza. Aki szökést és más súlyosabb bűncselekményt követett el, azt a személyt az NKVD zord északi büntetőtáborába küldték. Az internáltak a munkatáborba kirendelt NKVD-tisztek teljes megfigyelése alatt álltak, akik a németek munkateljesítményét, bérezését is ellenőrizték. Kruglov, az NKVD Belügyi Népbiztosának helyettese az internált németekkel kapcsolatosan az NKVD regionális szervei, parancsnokai részére külön szolgálati szabályzatot⁵⁹ állított össze (№ - 276. sz. dokumentum, 1944.12.30.) és nyolc pontban írja le az internáltakat felügyelő helyi NKVD-tisztek napi feladatait. Például a munkás zászlóalj kapcsán pontosították az adatokat, ezek szerint az internáltak egysége 750–1000–1250 főből, ezen belül 3–5 munkás századból tevődik össze. Egy munkás század 250 főből áll. A munkatáboron belül általában a hadifoglyokra vonatkozó rendtartást vezették be. Ez a szigorúság a munkába való eljutásra és a munkahelyre már nem vonatkozott.

A több országra (Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Csehszlovákia és Magyarország) kiterjedő begyűjtési akció első szakaszáról Berija belügyi népbiztos 1945. január 20-án szigorúan titkos jelentést⁶⁰ küldött Sztálinnak és Molotovnak. A Berija-jelentés az 1945. január 19-i állapotot tükrözi, ezek szerint a „balkáni országokból” 67 930 internált németet indítottak el a Szovjetunióba, ebből 35 350 férfi, 32 580 nő. A kijelölt helyre már megérkezett 8 193 fő, ebből 7 193 főt a szénbányászatban, 1 000 főt a kohászatban fogtak munkára. A továbbiakban a németek számbavétele,

munkatáborokba való szállítása, elhelyezése folyamatos volt. Az NKVD kimutatása a német férfiak és nők internálásáról a Szovjetunióba az 1945. január 19-i állapot szerint:

Ország	Internált összesen	Férfiak	Nők
Jugoszlávia	10 935	3 692	7 243
Magyarország	23 707	15 098	8 609
Csehszlovákia	215	49	166
Románia	33 073	16 515	16 558
Összesen:	67 930	35 354	32 576

Apollonov, Gorbatyjuk és Szladkjevics tábornokok adatai, illetve az 1945. február 2-i állapot szerint a felsorolt országokból 124 542 fő németet regisztráltak, ebből 12 190 főt különböző okok miatt szabadon engedtek, 112 480 főt indítottak útnak a Szovjetunióba.

A 2005-ben közzétett orosz levéltári anyagokat tartalmazó, 1945–1946 között keletkezett NKVD-jelentések és dokumentumok alapján⁶¹ készült összesítő kimutatás megközelítőleg elképzelést ad országos bontásban a jóvátételi munkára mobilizált német férfiakról és nőkről. Összesen: 551 047 internáltat szállítottak szovjetunióbeli jóvátételi munkára: ebből 240 036 fő férfi, 310 613 nő. Elhurcoltak Jugoszláviából 73 572, Magyarországról 50 292, Csehszlovákiából 4 250, Romániából 421 844, Bulgáriából 1 089 német nemzetiségűt, akik a felsorolt országok állampolgárai is voltak.

Az eddig publikált magyar nyelvű szakirodalom és az orosz nyelven kiadott levéltári dokumentumgyűjtemények szerint, a második világháborút követően mintegy 600–700 ezer magyar hadifogoly és internált civil járta meg a szovjetunióbeli kényszermunkatáborokat. Egyes kutatók adatai szerint a hadifoglyok száma megközelítette a 300 000, az internált civileké pedig meghaladta a 200 000 főt, a Kárpótlási Hivatal adatai alapján pedig az 500 000 főt. A hadifogoly- és internált-problematikának is jelentős irodalma van. A téma jelesebb magyarországi kutatói – Stark Tamás⁶², Varga Éva Mária⁶³, Bognár Zalán⁶⁴ – egymástól eltérő adatokat közölnek a Szovjetunióba kiszállított és hazatért magyar hadifoglyokról, a német nemzetiségű férfiak és nők internálásáról, a lágerekben elpusztultakról, illetve a civil áldozatokról. Ezek többsé-

gükben a II. világháború után létrejött Hadifoglyok és Internáltak Igazgatósága (UPVI⁶⁵) tábor-rendszeréhez tartozó lágerrészlegekben dolgoztak. A kimerítő munka, a rossz ellátás, a különböző betegségek, a fagyhalál, a reménytelenség és a kétségbeesés következtében sokan elpusztultak.⁶⁶ A magyar foglyok mintegy 2000 táborban szóródtak szét. A GULAG⁶⁷-táborokba a politikai vonalon, koncepciós perben elítélt rabok kerültek, legtöbbször alaptalanul. Szovjetellenesség vádjával közel 30 ezer magyar állampolgárt ítéltek el, több mint 10 ezer fő a GULAG büntetőtáborában halt meg.

A szövetséges hatalmak szemet hunytak a szovjet rendszer által végrehajtott, a kollektív büntetés elvén alapuló népirtás felett.⁶⁸ Az elhurcolás közben és a lágerekben elhunytakról máig nem készült megbízható veszteséglista. A pécsi német Kör által szervezett emlék-útakon (Donyec-medence, Ural térsége stb.) és más jeles akciókon kívül a magyarországi, erdélyi, felvidéki és délvidéki mártírok tiszteletére Kárpátalján, a Szolyvai Emlékpark siratófalán külön-külön emléktáblát állítottak.⁶⁹ Végezetül, jövőbe mutató kezdeményezés az is, hogy az elhurcolás 70. évfordulójának küszöbén, a folyó év májusában, a Gulágtutatók Nemzetközi Társasága miskolci ülésén Kárpát-medencei összefogással Málenkij robot emlékbizottság alakult. Majorszki András elnöki összefoglalójából idézek: „Az emlékbizottság célkitűzései között szerepel egy kutatóközpont létrehozása, (...) a miskolci egyetemen belül valósulna meg egy gyűjtőhely (...). Felvetődött egy virtuális, azaz internetes kutatóközpont „létesítésének” a gondolata is (...). Nagyon fontos lenne dokumentum-, ismeretterjesztő- és játékfilmek készítése az adott témakörben, továbbá egy átfogó tanulmánykötet és dokumentumgyűjtemény kiadása. Másik alapvető célkitűzése az emlékbizottságnak, hogy a tankönyvekbe bekerüljenek a GULÁG- és a GUPVI táborokkal, a „Málenkij robottal” kapcsolatos információk. Fontosnak tartjuk továbbá közös megemlékezések, vándorkiállítások szervezését, továbbá egy interaktív internetes oldal létrehozását.”⁷⁰

JEGYZETEK:

¹ Olekszij M. KORSZUN 1941. június 11-én Harkiv megyében született. 1981 óta Kárpátalján él. 1991-ig a Kárpátaljai Megyei Állambiztonsági Főosztály vezetőjének első helyettese. Katonai rendfokozata – ezredes. 1984 óta saját kezdeményezésére kutatja a szovjethatalom által elkövetett, a vidék lakossága, különösen az itt élő magyarok és németek ellen irányuló megtorló akciókkal kapcsolatos levéltári anyagokat.

² A „Kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944-1955 között” című, túlzás nélkül rendhagyó és korszakalkotó, 780 oldalas dokumentációs könyv ukrán adatai: “Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1945 рр.” Архівні документи і матеріали. Упорядник . О. М. Корсун. Редакційна колегія: З.М. Кірман, Ю.Ю. Дупко, А.М. Фукс. Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», Ужгород, 2011. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2012. – 780 с. (A továbbiakban: ZUN)

³ NKVD: A Belügyi Népbiztosság, rövidítve NKVD (oroszul: НКВД, Народный комиссариат внутренних дел, magyar átírásban Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel) az államigazgatás belügyi ágának legfőbb szerve volt a Szovjetunióban 1934 és 1946 között. 1946-ban a népbiztosságok nevét minisztériumra, a Népbiztosok Tanácsáét pedig Minisztertanácsra változtatták, az NKVD utóda így az MVD, a Belügyminisztérium lett, majd 1991-ig KGB.

⁴ SZMERS (a Szmerity Spionam – Halál a kémekre kifejezés rövidítése): szovjet katonai kémelhárítás. Kémelhárító és megtorló alakulatai 1941. február 8-án alakultak meg az NKVD egyik szerveként. 1941. július 17-től az NKVD egyik igazgatósága, amely a Vörös Hadsereg soraiban folyó kémelhárítással foglalkozott. 1943. április 13-án a SZMERS-et az Állami Védelmi Bizottságnak és a Hadiflotta Népbiztosságának rendelték alá. 1946. május 4-én visszakerült a politikai rendőrség felügyelete alá

⁵ Joszif Visszarionovics SZTÁLIN, oroszul Йосиф Виссарионович Сталин, eredeti grúz nevén Ioszeb Dzsugasvili (1878–1953). A Szovjetunió legfőbb marsallja volt, generálistiszmusz, a Szovjet Népbiztosok Tanácsának 4. elnöke, a Szovjetunió Minisztertanácsának 1. elnöke, az Össz-szövetségi Kommunista (bolsevik) Párt Központi Bizottságának főtítkára, majd titkára. A róla elnevezett ideológia megtestesítője, a Szovjetunió diktátora.

⁶ Ivan Ivanovics TURJANICA (1901–1955) sztálinista pártpolitikus, a kárpátaljai kommunista mozgalom vezető személyisége.

⁷ 364. sz. ügyirat (Тернистий шлях до України. Збірник архівних документів і матеріалів „Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр. XX століття”. Упорядник: О. Д. Довганич. Видавництво Закарпаття, Ужгород, 2007)... (Munkács népbizottsága elnökének beszámolója.) Eredeti forráshelye: Kárpátaljai Területi Állami Levéltár/Державний Архів Закарпатської Области (ДАЗО), – Ф. Р. 14., Оп. 1. од. зб. 343. арк., стор. 29-37. A továbbiakban: TSU/593. 599.

⁸ DUPKA György – Olekszij KORSZUN: A „malenykij robot” dokumentumokban, 11. old.

⁹ Ivan Juhimovics PETROV (1896–1958). Hadseregtábornok, a Szovjetunió Hőse (1945). 1918-tól különböző szintű parancsnoki beosztást töltött be a Vörös Hadseregben. Mint a 4. Ukrán Front parancsnoka, nevéhez fűződik Kárpátalja elfoglalása, a Szovjetunióhoz történő csatolása, az általa irányított NKVD-csapatok népfirtó tevékenysége, a repressziós akciók keretén belül magyar, német férfiak és nők internálása.

¹⁰ Lev Zaharovics MEHLISZ (1889–1953). Pártfunkcionárius, vezérezredes (1944). A II. világháború alatt a 2. Belorusz Front, 1944 augusztusától a 4. Ukrán Front haditanácsának tagja, ezen belül a SZMERS-csapatok egyik kárpátaljai irányítója. Sztálin bizalmi köréhez tartozott, a vezér iránti hűségét abban mutatta ki, hogy ellenségeivel és ellenfeleivel szemben kegyetlen és könyörtelen volt. Kárpátalja Szovjetunióhoz történő csatolása az ő szigorú és következetes közreműködésével ment végbe, emellett egyik fő irányítója volt a magyar és német civil lakosság elhurcolása megszervezésének. 1944–1946 között könyörtelen, brutális hozzáállással közel félezer kárpátaljai magyar, ruszin és ukrán hazafit végeztetett ki.

¹¹ NOVIKOV vezérőrnagy, a 4. Ukrán Front parancsnokságának főtisztje.

¹² KRIOFIL tüzérségi altábornagy, a 4. Ukrán Front parancsnokságának főtisztje.

¹³ A 0036. sz. rendelet egyik részlete először az *Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól* című kötetben jelent meg, 7. old. A

rendelet 1–5. pontjának magyar fordítását lásd: A „malenykij robot” dokumentumokban, 72. old. Teljes szövegét lásd: „*Otthon a könny is édes*”, 14–16. old. Továbbá lásd: a 245. sz. ügyiratot (TSU/427–429.), továbbá a 10. sz. ügyiratot (ZUN/55–56.) eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/ Русский Государственный Военный Архив, РГВА (ЦГАСА), - Ф. 32885. - Оп. 1. - Д. 243. - Л., стр. 35-37. Машинопис.

¹⁴ A városparancsnokság 2. számú parancsát először 1989. november 18-i beregszászi emlékkonferencián ismertették a túlélők. Az orosz és magyar nyelvű példány szövege Dupka György magánarchívumában. Megjelent: *Egyetlen bűnük magyarságuk volt*, 8. old.

¹⁵ KRUGLYAKOV Andrij Davidovics (1910-2003) született a Novoszibirszki terület Vengerovszkij járás Krasznoje településén. A szovjet hadsereg ezredese. 1944. november 1-től 1946 végéig Ungvár városparancsnoka. Ungváron A városparancsnokság 2. számú parancsát ő írta alá.

¹⁶ USZTA Gyula (1914–1995). Erdész, katonatiszt, NKVD-ügynök, partizánparancsnok. 3 napos korától Dercenben nevelkedett. Később a Magyar Népköztársaság hadseregének különböző beosztású katonatisztje, 1956 decembere és 1962 között a honvédelmi miniszter első helyettese, altábornagy stb. Saját életéről memoárt írt: *A jót akarni kell*, Zrínyi Kiadó, Budapest, 1989.

¹⁷ ILLÉS Béla (Kassa, 1895. március 22. – Budapest, 1974. január 5.) kétszeres Kossuth-díjas író, újságríró.

¹⁸ Lásd a 311. sz. (TSU./ 520-521.) ügyiratot, továbbá a 88. sz. ügyiratot (ZUN/165-166.), eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/Русский Государственный Военный Архив, РГВА (ЦГАСА), - Ф. 32885. - Оп. 1. - Д. 243. – Л. 48–50. Оригинал. Машинопис. A jelentést magyar fordításban először közreadta: DUPKA György – Olekszij KORSZUN: A „malenykij robot” dokumentumokban. Intermix Kiadó, 1997, 73–75. old. Teljesebb formában jelent meg: BAKURA Sándor – DUPKA György – KOVÁCS Elemér – KOVÁCS Erzsébet – MOLNÁR D. Erzsébet – TÓTH Zsuzsanna: „*Otthon a könny is édes*”, 16–17. old.

¹⁹ FAGYEJEV Szergej Makszimovics (1905–?) vezérőrnagy, 1942. december 3-tól a Fekete-tengeri Hadseregcsoport, a Tengermelléki Hadsereg, majd a 4. Ukrán Front hátszágának ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok parancsnoka.

²⁰ BOSZIJ ezredes, a 4. Ukrán Front hátszágának ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok parancsnokságának törzsfőnöke.

²¹ Юрій ДУПКО – Олексій Корсун. *Закарпатський острів архіпелагу ГУЛАГ або молитва складена за дротом*. In: *Новини Закарпаття*, 3. серпня 1991. р.

²² A haláltáborból. BADZEY Pál szolyvai légernaplója. Összeáll.: BADZEY Imre. Intermix Kiadó, 1996. Lásd még BAGU Balázs: *Életutak. Beszélgetések meghurcolt magyarokkal, az áldozatok hozzátartozóival*. Intermix Kiadó, 2004.; NAGY Jenő: *Megaláztatásban. A kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén*. Intermix Kiadó, 1992.; *Élő történelem. A sztálini haláltáborok túlélőinek vallomásai 1944–1957*. DUPKA György összeállításában. Intermix Kiadó, 1993.; HORVÁTH László: *Élet a halál árnyékában – HORVÁTH Simon: Sötét ég alatt*. Intermix Kiadó, 2004.; NAGY András: „...Dobszóra elsöpört a fűvös zivatar” a sztálini munkatáborokba. Emlékfoszlányok. KMMI-füzetek, Beregszász, 2010.; KURMAI Szilvia: A „malenykij robot” a túlélők visszaemlékezéseinek tükrében. Mélyinterjúk id. POCSAI Vince és NAGY András túlélőkkel. KMMI-füzetek, Beregszász, 2010.

²³ PRONYIN Mihajlo Mihajlovics altábornagy, a 4. Ukrán Front politikai csoportfőnöke. A sztálinista katonapolitikus és pártideológus irányításával zajlott le Kárpátalja szovjetizálása.

²⁴ Lásd a 390. sz. ügyiratot (TSU./ 633–665., az idézet a 641. oldalon található), eredeti forráshelye: Orosz Föderáció Hadügyminisztériumának Központi Levéltára / Центральный Архив Министерства Обороны Русской Федерации ЦАМО РФ, - Ф. 244. - Оп. 2980. Д. 97. Л. 291–363.

²⁵ Lásd bővebben: DUPKA György. *A mi golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD jelentések tükrében, 1944-1946)*. Szolvyvai Emlékparkbizottság - Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2012. Tárolt változata: <http://mek.oszk.hu/10900/10996/10996.pdf>

²⁶ Lásd: 12. sz. ügyiratot (ZUN./58–59.) eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/Русский Государственный Военный Архив, РГВА, - Ф. 32885. - Оп. 1. - Д. 57. Л. 173–175. Копія. Машинопис.

²⁷ KACNELSZON vezérezredes, a 4. Ukrán Front a szállítmányozásért felelős főtisztje.

²⁸ Lásd a 17. sz. (ZUN./63–65.) és ügyiratokat, eredeti forráshelye: Orosz Föderáció Állami Levéltára/Государственный Архив Русской Федерации, ГАРФ, - Ф. 9401.(Особлива папка) - Оп. 2. Д. 68. Л. 154–156. Копія. Машинопис. Továbbá lásd a 18. sz. (ZUN./65-66.) ügyiratot: Orosz Állami Katonai Levéltár/Русский Государственный Военный Архив, РГВА, - Ф. 32885. - Оп. 1. - Д. 243. Л.1. Оригінал. Машинопис.

²⁹ Lásd a 20. sz. (ZUN./88–70.) ügyirat, eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/Русский Государственный Военный Архив, РГВА, - Ф. 32885. - Оп. 1. - Д. 243. Л. 1–5. Копія. Машинопис.

³⁰ APOLLONOV Arkagyij Mikolajovics (1907–1978) vezérezredes, 1932-től az NKVD határőr csapatok központi főparancsnokságának helyettes vezetője, 1942–1948 között a belügyi népbiztos helyettese, a II. világháború alatt a szovjetunióbeli kisépek (a tatár, Volga-menti német, kalmük, ingus, csecsen, finn, litván stb.) deportálásának fő szervezője, 1944-től az elfoglalt kelet-európai országokból a munkaképes németek Szovjetunióba történő kiszállításának fő koordinátora, Berija kivégzése után, 1953-ban nyugdíjazták.

³¹ Lásd a 287. sz. (TSU./480–481.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/Русский Государственный Военный Архив, РГВА, - Ф. 32885. - Оп. 1. - Д. 50. Л. 263.

³² Lásd a 267. sz. (TSU./452–453.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/Русский Государственный Военный Архив, РГВА, - Ф. 32885. - Оп. 1.- Д. 243. Л.19. Оригінал. Машинопис.

³³ Lásd a 332. sz. (TSU./543–545.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/Русский Государственный Военный Архив, РГВА, - Ф. 32885. - Оп. 1. - Д. 243. Л. 205-207.

³⁴ Lásd a 126 sz. (ZUN./203–204.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/Русский Государственный Военный Архив, РГВА, - Ф. 32885. - Оп. 1. - Д. 244. Л. 17. Копія. Машинопис.

³⁵ Lásd a 155 sz. (ZUN./ 233.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/Русский Государственный Военный Архив, РГВА, - Ф. 32885. - Оп. 1. - Д. 247. Л. 20. Оригінал. Машинопис. Továbbá lásd a 155 sz. (ZUN./ 233.) ügyiratot, eredeti forráshelye: ЦХИДК - Ф. 425п. - Оп. 1. Д. 9. Л. 50. Копія. Машинопис.

³⁶ Lásd a 159 sz. (ZUN./ 235-236.) ügyiratot, eredeti forráshelye: ЦХИДК -Ф. 425п. - Оп. 1. Д. 11. Л. 121. Копія. Машинопис.

³⁷ 367. sz. (TSU./ 607-609.) ügyirat, eredeti forráshelye: Orosz Föderáció Állami Levéltára/Государственный Архив Русской Федерации, ГАРФ, - Ф. 9401. - Оп. 2. Д. 95. Л. 256-259. Копія. Машинопис.

³⁸ Lásd a 29. sz. (ZUN./ 83-85.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Föderáció Állami Levéltára/Государственный Архив Русской Федерации, ГАРФ, - Ф. 9401. - Оп. 2. Д. 95. Л. 253-255. Особлива папка: № 1-1. Копія. Машинопис.

³⁹ Lásd a 19. sz. (ZUN./66-68.) ügyiratot, Вісник Народної Ради Закарпатської України, Ужгород. - 30. грудня 1944. – Арк. 1–2.

⁴⁰ Vaszil Pavlovics RUSZIN (Lecovica, 1918) ruszin-ukrán kommunista. A munkácsi gimnázium tanulójaként a Szovjetunióba szökött. 1940-ben az NKVD 5 évre ítélte, mint német-magyar kémét, határsértőt. 1944 szeptemberében az NKVD partizán parancsnokként speciális ügynöki-feladatok elvégzésére bevették Kárpátaljára. 1944. december 18-tól a Rendkívüli Bíróság elnöke, a megyei bíróság elnöke, a megyei végrehajtó bizottság elnöke volt.

⁴¹ Ivan Vasziljevics ANDRASKO (1919–1984) a háború előtt a prágai Károly Egyetemen szerzett jogi diplomát. 1944-től 1946-ig Zakarpatszka Ukrajina, 1946-tól 1952-ig Kárpátalja megye főügyésze. 1952-ben kizárták a pártból, mivel a csehek alatt egy polgári lap munkatársa volt. Ezt követően haláláig különböző bírósági, ügyvédi feladatokat látott el.

⁴² Adatközlő: lánya, RUSZINNÉ STEINER Gertrud. SZEPB-archívum, STEINER Ferenc levelei, archív felvétel. A másolatokat lánya bocsátotta rendelkezésünkre és adatokat közölt apjáról. Ungvár, 2000. szeptember 13., Державний Архів Закарпатської Области, ДАЗО, ф. Р. 2558. оп. 1. спр. 1088. арк. 109.

⁴³ Lásd a 26. sz. (ZUN./79–80.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Föderáció Állami Levéltára/Государственный Архив Русской Федерации, ГАРФ, - Ф. Р-5446. - Оп. 47/а. Д. 3205. Л. 13–14. Копія. Машинопис.

⁴⁴ Lásd a 25. sz. (ZUN./79–80.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Föderáció Állami Levéltára/Государственный Архив Русской Федерации, ГАРФ, - Ф. Р-5446. - Оп. 47/а. Д. 3205. Л. 25–28. Копія. Машинопис.

⁴⁵ Lásd a 33. sz. (ZUN./90.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Kárpátaljai Állami Levéltár/Державний Архів Закарпатської Области, ДАЗО, ф. Р-14. - оп. 1. - спр. 168. арк. 1. Оригінал. Машинопис.

⁴⁶ Lásd a 34. sz. (ZUN./90–91.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Kárpátaljai Állami Levéltár/Державний Архів Закарпатської Области, ДАЗО, ф. Р-14. - оп. 1. - спр. 168. арк. 4. Оригінал. Машинопис.

⁴⁷ Lavrentyij Pavlovics BERIJA (1899–1953). Szovjet politikus, 1938 és 1953 között a szovjet titkosszolgálat (NKVD, 1953-tól a KGB) rettegett főnöke, az SZSZKSZ belügyi, állambiztonsági népbiztosa, a sztálini koncepciók perék egyik legfőbb felelőse.

⁴⁸ Відділ у справах національностей Закарпатської ОДА, Центр Культури Національних Меншин. Інформаційний бюлетень № 4., Ужгород, 2003, стор. 18.

⁴⁹ Lásd a 269. sz. (TSU./454–455.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Föderáció Állami Levéltára/ Государственный Архив Русской Федерации, ГАРФ, - Ф. Р - 9401. - Оп. 2. Д. 67. Л. 386. Zaverennaja kopija. Sztálinzkije deportáciji 1928–1953: Dokumenti. – M., 2005. – С. 586.

⁵⁰ GORBATYUK tábornok, az NKVD-csapatok központi főigazgatóságának parancsnoka.

⁵¹ Lásd a 270. sz. ügyiratot (TSU./ 455–456.) és a 12. sz. (ZUN./ 58–59.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/РусскийГосударственный Военный Архив, РГВА, - Ф. 32885. - Оп. 1. - Д. 57. Л. 173–175. Копія. Машинопис.

⁵² Lásd a 284. sz. ügyiratot (TSU./ 477–478.) ügyiratot, a közölt táblázat alatt LEVITIN ezredes, a 4. Ukrán Front háterszágának ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok parancsnoksága törzsfőnökének neve szerepel.

⁵³ Lásd a 301. sz. (TSU./500–502.) és a 306 sz. (TSU./ 513–514.) ügyiratot, a közölt jelentés alatt AVRAMCSUK alezredes és HIZSNYAK kapitány, a 88. Kárpáti határőr-ezred parancsnokának és törzsfőnökének neve szerepel. Eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/Русский Государственный Военный Архив, РГВА, -Ф. 32885. - Оп.1. - Д. 243. - Л. 115.

⁵⁴ Lásd a 307. sz. (TSU./ 515.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Föderáció Állami Levéltára/ Государственный Архив Русской Федерации, ГАРФ, - Ф. 9401. - Оп. 2. Д. 68. Л. 185.

⁵⁵Lásd a 309. sz. (TSU./517-518.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Állami Katonai Levéltár/Русский Государственный Военный Архив, РГВА, - Ф. 32885. - Оп.1.- Д. 243. – Л. 1.

⁵⁶ MALINOVSZKIJ marsall, a 2. Ukrán Front csapatparancsnoka.

⁵⁷ Lásd a 22. sz. (ZUN./71-73.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Föderáció Elnöki Levéltára /Архив Президента Русской Федерации, АП РФ, Ф. 3. - Оп. 58. Д. 500. Л. 111-114. Заверенная копия на бланке ГОКО.

⁵⁸ Lásd a 23. sz. (ZUN./73-75.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Föderáció Elnöki Levéltára /Архив Президента Русской Федерации, АП РФ, Ф. 3. - Оп. 58. Д. 500. Л. 116-119. Заверенная копия на бланке ГОКО.

⁵⁹ Lásd a 24. sz. (ZUN./75-77.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Сталинские депортации. 1928-1953... С. 594-596.

⁶⁰ Lásd a 342. sz. (TSU./555.) ügyiratot, eredeti forráshelye: Orosz Föderáció Állami Levéltára/ Государственный Архив Русской Федерации, ГАРФ, - Ф. 9401. - Оп. 2. Д. 92. Л. 152. Заверенная копия.

⁶¹ Венгерские военнопленные в СССР. Документы 1941–1953 годов. Составители: Д. И. Борисов, Е. М. Варга, В. Л. Воронцов, В. И. Коротаев, Л. А. Пыллова, Н. С. Тархова. Российская политическая энциклопедия, Москва, 2005.

⁶² STARK Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban. Kisebbségkutatás Könyvek. Budapest, 2006.

⁶³ VARGA Éva Mária: Magyar hadifoglyok és internáltak a Szovjetunióban az oroszországi levéltári források tükrében (1941–1956). Budapest, 2008. doktori.btk.elte.hu/hist/vargaeva/tezisekmagyar.pdf

⁶⁴ BOGNÁR Zalán: Magyarok hadifogságban Magyarországon. Hadifogoly-gyűjtőtáborok Magyarországon 1944–1945. Argumentum, 2010., Hadifogoly táborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944-1945. Kairoz Kiadó, Budapest, 2012.

⁶⁵ 1939-ben volt létrehozva: GUPVI (Glavnoje Upravlenyje Vojennoplennih i Intyernirovannih – Hadifogoly- és Internálótáborok Igazgatósága), később UPVI (Hadi-fogoly- és Internáltügyi Parancsnokság).

⁶⁶ DUPKA György: „Hova tűnt a sok virág...” Időutazás az Urálba magyar és német rabok (1941-1955) nyomában. Történelmi szociográfia. Kárpátaljai Magyar Könyvek 221. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2013., 222 old. Online hozzáférés: <http://mek.oszk.hu/11300/11392/>

⁶⁷ A GULAG (oroszul: ГУЛАГ = Главное Управление Исправительно-Трудовых Ларей; magyar fordításban: Javító-Munkatáborok Főigazgatósága) kifejezés alatt a sztálini Szovjetunió egészét behálózó munkatáborrendszert értjük. A GULAG intézményt 1960. január 25-én megszüntették, a politikai megfélemlítés eszközeként, immár a KGB hatáskörébe rendelve azonban tovább élt a köztudatban.

⁶⁸ Malenykij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenykij robotra” a sztálini légerekbe 1944/45–1955. Szerk. Dr. BOGNÁR Zalán, felelős kiadó MATKOVITS KRETTZ Eleonóra. Pécs, 2009, 13–72. old.

⁶⁹ Az emléktáblák leleplezésére 2011. november 19-én került sor.

⁷⁰ Papp Annamária: Malenkij robot emlékbizottság alakult Kárpát-medencei összefogással. <http://www.szabadsag.ro/szabadsag/servelet/szabadsag/template/article,PArticleScreen.vml/id/89547> (2013. május 04.)